PERFORMATIVITATE GESTUALĂ ȘI COMUNICARE INTERCULTURALĂ ÎN PERIOADA PREMODERNĂ

Mihaela-Viorica CONSTANTINESCU
Universitatea din București
constantinescumv@gmail.com

Abstract: The article focuses on nonverbal greetings as illocutionary mechanisms, producing various interactional effects such as gratification or social bonds. Our analysis is based on a Romanian corpus (chronicles, memoirs, ceremonial literature), from the seventeenth century to the mid-nineteenth century. One can state that a part of the Romanian society manifests propensity for intercultural appropriation (Kádár forth.), i.e. for the adoption of a set of rituals belonging to another society, while making sure that the adopted rituals are inter/culturally adequate. The corpus points out the possibility to discern the adequate behaviour adopted from another culture according to the interlocutor, to the interpersonal relationship, as well as to the goals of the performer. Studying the intercultural appropriation and the ritualization that could emerge in interaction within a new cultural setting reveals both the complexity of the intercultural contact and the historical sociopragmatic characteristics of a ritual (Kádár forth.). In intercultural interactions, when the linguistic code is not shared by the participants, gestural performativity seems to prevail in Romanian.

Keywords: intercultural appropriation, ritual, ritualization, conventionalization, deference.

1. Introducere

În acest articol ne propunem să urmărim, din perspectiva pragmaticii istorice, modalitățile de a marca deferența, atât verbal, cât și gestual, în interacțiuni interculturale, în diferite perioade, interactanții aparținând unei elite sociale și politice (domnitori, prinți, reprezentanți diplomatici). Corpusul avut în vedere este reprezentat de cronici de secol XVII-XVIII, de literatură de ceremonial (secolul XVIII) și de memorialistică (sfârșitul secolului al XVIII-lea – jumătatea secolului al XIX-lea). Analiza va urmări modalitatea de marcare a forței ilocuționare mai ales gestual sau postural, combinând perspectiva teoretică și perspectiva metacomunicativă (maniera în care observatorii din perioada menționată interpretează și desemnează un anumit tip de comportament non/verbal).

2. Premise teoretice și metodologice

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

Multe studii recente care tratează politețea din perspectivă diacronică nu consideră adecvat modelul teoretic propus de Brown și Levinson (1987). Pentru societatea anglo-saxonă medievală, de exemplu (dar observațiile pot fi extinse pentru întregul spațiu european creștin), s-a arătat că nevoile eului individual (*face,* central la Brown și Levinson) nu ocupă decât un rol marginal, drepturile și obligațiile familiale, valorile creștine *caritas* și *humilitas,* precum și morala creștină reprezentând coordonate dominante ale existenței la nivel individual și social (Kohnen 2008, Culpeper/Demmen 2011). Rezultatele unor studii diverse par să concorde cu ideea politeții ca discernământ, dar fără implicarea eului individual (Jucker 2008, 2010, 2011; vezi și comportamentul politic, Watts 2003), din perioada medievală și până chiar în secolul al XIX-lea, când în occidentul european cerințele eului individual se profilează evident.

Politețea ca discernământ sau comportamentul politic (adecvat normelor și așteptărilor de interacțiune socială) precedă, din perspectivă evolutivă, comportamentul politicos (Held 2010: 211-212) – adaos perceput pozitiv al celui considerat adecvat. Și G. Held (2010) remarca în analiza unor petiții medievale importanța valorii *humilitas*: pline de semne ale deferenței, petițiile transformă în exprimare verbală gesturi și atitudini tipice (aplecarea capului, îngenunchere, prosternare etc.), performate de obicei în contactul direct cu persoanele aflate pe o poziție superioară în ierarhia dată de divinitate (Held 2010: 210; vezi și Spencer 1878). Relația inferior-superior și binomul glorificare-umilință, determinate de repartiția inegală a puterii, se manifestă atât în spațiul public, cât și în cel privat (pentru situații în cadrul familiei vezi Nevalainen/Raumolin-Brunberg 1995; Palander-Collin 2009).

Deferența medievală relevă roluri culturale convenționale (Bax 2011: 273-274), structuri ierarhice fixe (Kohnen 2008, Jucker 2011): formulele și gesturile convenționale reprezintă un mijloc de autoprezentare și de menținere a propriei imagini (Bax 2011). Cu alte cuvinte, prin comportamentul său adecvat, *ego* recunoaște și re-confirmă atât statutul său social, cât și pe cel al lui *alter* (Constantinescu 2015b).

Comportamentul social caracteristic epocii medievale în Europa relevă necesitatea de a menține un echilibru între glorificarea superiorului și auto-umilința inferiorului; această necesitate este caracteristică lumii otomane și periferiei sale până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Lumea bizantină și apoi cea otomană, cu sfera lor largă de influență, păstrează orientarea colectivistă o perioadă mult mai mare de timp decât occidentul european: normele și structurile supra-individuale sunt favorizate, *statu-quo*-ul este menținut cu o ierarhie transparentă și fixă (Bax 2011: 275; Palander-Collin 2009: 264). Începând cu Epoca Luminilor, Europa occidentală cunoaște desprinderea politeții de ritual și diversificarea strategiilor verbale, în timp ce în alte regiuni politețea rămâne un

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

comportament ritual (Bax 2010, 2011). Rezistența la schimbare sau schimbarea lentă sunt explicate prin rigiditate socială și orientare înspre sine (Bax/Kádár 2011: 9, despre Imperiul Chinez).

Pentru Jucker (2011) politețea bazată pe deferență este o formă a politeții ca discernământ. Alegem ca manifestare a deferenței, din perspectivă semiotică, salutul (precum și fenomene conexe acestuia), realizat atât verbal (încadrat actelor behabitative sau expresive după taxonomiile propuse de J. Austin, respectiv J. Searle), cât și nonverbal. Considerațiile lui J. Austin asupra actelor comportamentive (behabitative) sunt mai adecvate situațiilor și epocii pe care le avem în vedere decât prezentarea clasei expresivelor a lui J. Searle. Austin menționează explicit coordonatele nonverbale în realizarea actelor:

„Comportamentivele presupun reacții la comportamentul și soarta altor persoane, precum și atitudini și exprimări de atitudini față de purtarea anterioară ori iminentă a unei alte persoane. Legătura este evidentă atât cu afirmarea ori descrierea sentimentelor noastre, cât și cu exprimarea (exhibarea) lor, deși comportamentivele sunt distincte de amândouă" (Austin 2003 [1962]: 146).

Exhibarea sentimentelor sau a atitudinilor față de un interlocutor poate fi marcată nonverbal, prin gesturi sau posturi convenționale, ritualice. Austin menționează gesturile ca mărci performative (în termenii lui J. Searle – indicatori ai forței ilocuționare):

„Putem însoți enunțarea cuvintelor cu gesturi (clipim, arătăm cu degetul, ridicăm din umeri, ne încruntăm) sau cu acțiuni ceremoniale non-verbale. Acestea își pot îndeplini uneori rolul chiar fără rostirea vreunui cuvânt, iar importanța lor este absolut evidentă" (Austin 2003 [1962]: 82).

Unele gesturi convenționale, autonome, pot fi considerate mecanisme ilocuționare (Payrató 2009: 175). Slama-Cazacu (1999) propune, din perspectivă psiholingvistică, formula *sintaxă mixtă* pentru coocurența limbaj-gest sau pentru cazurile în care gestul suplinește exprimarea verbală (vezi și Ciolac 2003). Gesturile nu sunt simple accesorii ale vorbirii, ci acțiuni/acte propriu-zise, dependente de strategii ale interacțiunii directe (Heeschen *et al.* 1980: 141 *apud* Payrató 2009: 176).

În culturile în care ritualizarea este elementul primordial al 'politeții' (metatermen), performativitatea este predominant gestuală, în timp ce deritualizarea 'politeții' conduce la o amplificare a importanței performativității verbale și la o trecere în planul secund a celei gestuale. În interacțiunile interculturale, în care codul lingvistic nu este întotdeauna împărtășit, pot fi preferate manifestările gestuale.

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

Preluarea unor ritualuri care aparțin unei societăți de către altă societate presupune deopotrivă adopția și adecvarea interculturală (*intercultural appropriation*, Kádár în curs de apariție). Studierea acestei „adopții" interculturale și a ritualizării care poate apărea în practicile interacționale din noul cadru cultural relevă atât diferențe la nivelul contactului intercultural cât și trăsături istorice sociopragmatice ale unui ritual (Kádár în curs de apariție). După Kádár (în curs de apariție), ritualurile cunosc o evoluție prin dezvoltare intraculturală și/sau prin adoptare și adecvare interculturală, pentru a răspunde unor nevoi produse de schimbări socio-istorice.

Ritualul este considerat o acțiune repetitivă care re-afirmă, ca performare, ideologia unui grup (*relational network*) sau a unei societăți. M. Terkourafi și D. Kádár (în curs de apariție) realizează o comparație între ritual și comportament convențional având în vedere câțiva parametri: publicul (*audience*), proeminența (*noticedness*), coordonatele spațio-temporale, repetitivitatea, normativitatea și complexul formalitate-secvențialitate. Elementele comune practicilor convenționale și ritualului sunt caracterul repetitiv, cel normativ (pentru participanții activi) și trăsăturile formale și secvențiale, care le diferențiază de alte practici. Elementele diferențiatoare sunt următoarele: convenția nu necesită existența unui public, în timp ce ritualul funcționează pentru un public (real sau imaginar); comportamentul convențional este remarcat de outsideri, în timp ce ritualul implică recunoașterea acestuia de către publicul participant, nu neapărat și de către outsideri; practicile convenționale nu au restricții spațio-temporale, în timp ce un ritual se poate realiza numai în condiții speciale.

Procesul ritualizării implică două etape interconectate: pe de o parte, metadiscursul despre un comportament interacțional (Kádár/Haugh 2013), și, pe de altă parte, adoptarea și repetarea unui comportament în cadrul unui grup sau al unei societăți. D. Kádár (în curs de apariție) consideră că procesul ritualizării începe să se convenționalizeze când importanța comportamentului nu mai este surprinsă în metadiscurs (convenționalizarea duce la dispariția caracterului proeminent, evident – Terkourafi 2001).

Considerăm că metadiscursul poate atrage atenția atât asupra unei noi forme de „adopție" și adecvare interculturală, cât și asupra unor forme ritualice care s-au istoricizat, nemaifiind în uz și putând să nu mai fie înțelese de public.

3. Analiza câtorva exemple

În interacțiunile surprinse de cronicari se observă un ceremonial complicat de primire a unor soli sau a unor reprezentanți ai puterilor vecine. Cumulul de elemente nonverbale și verbale marchează deferența față de un superior, ceremonialul fiind calculat în funcție de statutul țintei

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

(Constantinescu 2015a). O secvență din cronica lui Radu Greceanu prezintă primirea unui sol englez, Milord Paget, de către Constantin Brâncoveanu, la ordinul sultanului:

(1) ca *mai multă cinste* să-i arate și ca să plinească porunca ce era împărătească, măriia-sa Costandin-vodă așa au socotit de au mers de s-au împreunat cu solul fără alai (însă după ce întâi el, adecă solul mai înainte au trimis 4 boiari de ai lui care era mai de cinste, încă unul dentr-aceia îi era frate, de s-au închinat mării-sale, arătându despre partea solului că *mare mulțumită face măriia-sa de cinstea și bunavoință*, ce către dânsul măriia-sa au arătat, iproci); carele *la scara cea mai de jos ieșindu înaintea mării-sale,* cu *multă cinste și plecăciune* l-au priimit și după ce *multă țermonie și orație s-au făcut* (RG, 117).

Deferența presupune gesturi simetrice: solul își trimite reprezentanții în fața domnului, unul dintre aceștia fiind un membru al familiei sale („solul mai înainte au trimis 4 boiari de ai lui care era mai de cinste, încă unul dentr-aceia îi era frate"), Brâncoveanu îl întâmpină personal („măriia-sa Costandin-vodă așa au socotit de au mers de s-au împreunat cu solul fără alai"). Gesturile tipice sunt notate de cronicar: „cu *multă cinste și plecăciune* l-au priimit", alături de comportamentul verbal adecvat („după ce *multă țermonie și orație* s-au făcut"). *Cinste* și *plecăciune* desemnează comportamentul nonverbal, iar *țermonie* și *orație* pe cel verbal, ambele ritualizate. În interacțiune este vizată dimensiunea relațională publică a sinelui: domnul este atât un reprezentant al țării gazdă, cât și al sultanului, căruia îi este vasal, iar ambasadorul englez este perceput ca superior prin apropierea sa de aula otomană. Detaliile notate de cronicar atestă caracterul ritualic al întâmpinării solului.

Manifestarea exterioară complicată este tipică în interacțiunile publice; ritualul se actualizează, implică gesturi simetrice, uneori fiind negociat înaintea vizitei. Notarea detaliată a protocolului negociat indică ritualizarea, ca în următorul exemplu preluat din cronica lui Neculce:

(2) Și i-au răspunsu lui Antiohii-vodă, *de-i va ieși înnainte, să-l întâmpiné la giumătate de scări* a cerdacului, *va vini la cinste,* iar *de nu-i va eși înnainte așia, nu va vini*. Deci așia s-au așezat: *să să scoboare Antiohii-vodă până la trii scări și solul să să sue iar până la trii scări*. Și *la al șapteli scară, undé iaste giumătate, să să închine unul altuia*; și așia, *alăturea, să margă până în casă*. Și la băut *tot o dată să bea amândoi* (Neculce, f. 280v).

Gesturile simultane sau în oglindă sunt considerate un indicator al deferenței și al egalității în cadrul piramidei sociale. Negocierea ceremonialului de primire poate fi determinată de perceperea negativă a

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

unor diferențe de ritual, între modelul polonez (al solului) și cel autohton; solul dorește ca drepturile sale politico-sociale să fie confirmate prin marcarea egalității cu principele român.

Analiza de față va prezenta în continuare gesturi care îndeplinesc un rol particular în situații ceremoniale. Un astfel de gest, împrumutat din spațiul otoman, este plecăciunea (temeneaua), gest polifuncțional, menționat mai ales în momentele inițiale sau finale ale interacțiunilor, marcând, performativ, un salut. Se poate considera că acest gest este o formă de „adopție interculturală". Următoarele exemple (3 și 4) sunt preluate din literatura memorialistică de la jumătatea secolului al XIX-lea, ilustrând interacțiuni între un domn român și un înalt demnitar turc în deceniile 3 și 4, atât în situații informale, cât și formale. În carantina de la Orșova, situație informală, domnul plecând într-o excursie în străinătate (exemplul 3), conversația nu se poate realiza decât prin intermediar, dar interactanții marchează deferența reciprocă prin plecăciuni (*temenele*):

(3) Un arap (negru) servi pre tața de argint cafe, o puse pre un scaun în mijloc, de unde vodă și pașa, unul câte unul lua fingeanul, apoi se așezară amândoi în distanță respectabilă – spre a nu se împreuna den cauza carantinei – și *conversară puțin, prin intermediul unui dragoman între neîncetate temenele reciproce* (ICD, 63).

Gestul plecăciunii nu mai este asociat cu salutul, ci este un marcator convențional al deferenței. În situația vizitei oficiale pe malul drept al Dunării (exemplul 4), plecăciunea este asociată cu salutul, atât în primul moment al întâlnirii, cât și în întâlnirile ulterioare:

(4) Vodă nu au voit să încalice și am intrat pe o portiță mică a cetății, care conducea la palatul pașei. La capu scării îl aștepta Husein pașa. Îndată ce s-au apropiat vodă *i-au făcut trei temenele, lăsând mâinile până la genuchi*. *Vodă i-au întors alte trei, lăsând mâinile pân-în pământ*, iar noi, cei din suită, numai l-am salutat. Turcul avea o suită numeroasă, ca de o sută de persoane. [...] După ce *au schimbat* câteva *cuvinte de etichetă* cu oaspetele său s-au retras, rugându-l să se facă comod (noi toți eram în plină uniformă) [...] În fine, după o pauză de un ceas au venit chehaia-bei și ne-au poftit la masă. La ușa de dinafară a sălii de mâncare aștepta ex-vizirul. Cum s-au apropiat domnul *i-au făcut iarăși trei temenele și vice versa*, apoi au intrat domnul cu toți în sala de mâncare (L, 126-127).

Comportamentul ritualic implică executarea a trei *temenele* din partea fiecărui interactant, dar este de remarcat asimetria inițială, descrisă detaliat de un martor al scenei: pașa „*i-au făcut trei temenele, lăsând mâinile până la genuchi*. *Vodă i-au întors alte trei, lăsând mâinile pân-în pământ*"; amplitudinea gestului marchează relația superior-inferior: ca reprezentant al sultanului, pașa primește temenele cu mâinile până la pământ din partea domnitorului român. Se mai remarcă atitudinea suitei

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

militare: „noi, cei din suită, numai l-am salutat”, salutul militar fiind perceput distinct de gestul domnitorului și implicând un alt tip postural, în care autoumilința este minimalizată. Gestul este succedat de un comportament verbal convențional: „au schimbat câteva *cuvinte de etichetă*”. Considerăm că gestul domnitorului, adoptat intercultural, reprezintă un tip ritualic istoricizat (nemaifiind practicat de domn în întâlnirile cu reprezentanți ai puterilor vecine; practic ieșit din uz în momentul redactării memoriilor), care se reactualizează în prezența unui reprezentant al culturii din care a fost adoptat. Salutul militarilor, în schimb, apare ca o practică de tip convențional, la fel ca schimbul verbal evaluat drept „cuvinte de etichetă”, din moment ce nu necesită nicio descriere.

Comportamentul domnului și al suitei sale militare de la jumătatea secolului al XIX-lea (reducerea distanței între inferior și superior) contrastează puternic cu cel obligatoriu în fața unui reprezentant al sultanului în secolul al XVIII-lea, așa cum este înregistrat în literatura de ceremonial. Statutul domnitorului român se modificase în secolul al XIX-lea, după revenirea la domniile pământene și instaurarea protectoratului rusesc. În secolul al XVIII-lea, literatura de ceremonial evidențiază un alt tip de gest adoptat intercultural. Exemplul următor prezintă două situații diferite în care se actualizează ritualul gestic și verbal:

(5) Cându să întâmplă de ese Domnul înaintea vreunui han, ce va trece pin țară, *cându merge Domnul la saivantul hanului să să înpreune, să-i sărute pičorul, aşî iaste običnuitu la dânşii: rădică Domnul gugiumanul din capu şi-l dă la un copil de cei din casă de ai hanului, de-l ţine şi aşa, fără şlic, merge de sărută pičorul hanului; şi Domnul cându să rădică dela sărutatul pičorului, îndată copilul acel din casă pune Domnului şlicul în cap şi poroncește hanul Domnului de şede în genunchie pe macatu*, vorovindu amândoi ceale de trebuință pricini. Însă cându sărută Domnul pičorul / hanului, el încă are obiceaĭu de-și pune mâna la obraz și-și rădică șlicul, de abiĭa numai îl atinge cu palma [...] *Şi cându sosește paşa dreptu Domnu (ori călare de va fi, ori în cocie) să poprește şi merge Domnul de-i sărută pičorul, cum şi boerii toți pe rânduĭală mergu de sărută pičorul*; și încălecând Domnul dinpreună cu toată boerimea, merge înpreună cu paşa pân la gazda cea orânduită și gătită. Cum și la petrecirea paşii asemene urmază Domnul cu toată boerimea;/ *şi de unde ĭaste să-şi ia Domnul zioa bună, descalică iaraşi de sărută pičorul paşii şi boerimea toată asemenea* (Gheorgachi, 34v-35r).

Autoumilința în salut se manifestă în sărutarea piciorului hanului sau al pașei, într-o situație Gheorgachi accentuând importanța renunțării la işlic în realizarea gestului, precum și a faptului că domnul nu se poate așeza decât la porunca hanului. De asemenea, se menționează un alt gest realizat înainte de scoaterea işlicului, atingerea ușoară a obrazului și a işlicului. Dacă domnul are o suită (boierii), aceasta trebuie să imite comportamentul,

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

sărutând, după domn, piciorul pașei, atât în secvența inițială (*cându sosește paşa*), cât și în cea finală (*de unde ĭaste să-și ia Domnul zioa bună*). *A-și lua ziua bună* este formula care desemnează salutul verbal obligatoriu (așa cum reiese din cronicile de secol XVII-XVIII, vezi Constantinescu 2015a). Se poate observa insistența asupra acestui nou comportament de tip ritual adoptat care trebuie reiterat în prezența unui reprezentat al sultanului (și al culturii din care s-a adoptat practica), într-o ordine strictă a celor care trebuie să-l performeze, începând cu persoana cu statutul social cel mai înalt (domnul).

Toate exemplele relevă importanța normelor sociale, iar drepturile care decurg din statutul țintei sunt de echitate și asociere, dar și de recunoaștere a poziției superioare a țintei având în vedere un context dat.

Un interactant poate cunoaște gesturile ritualizate ale unor culturi diferite și poate alege tipul de ritual performat în funcție de scopurile sale sau de așteptările cunoscute ale interlocutorului. O situație relevantă în acest caz e ilustrată de amintirile lui Ianache Văcărescu privind misiunea sa de la Viena, în 1782, de „recuperare" a fiilor domnitorului Ipsilanti:

(6) Întrând la uşă văzuiu pă chesarul în mijlocul casii făr-dă capelă, în picere și dă locu călcând doi pași *am îngenucheat turceşte şi puindu-m<i> capul în pământ, vrând să-l arâdicu, m-am pomenit cu mâna chesarului la cap, zicându-m<i> că nu face trebuință dă această ţirimonie şi să mă arâdicu; şi vrând să-i sărut mâna, au tras-o*. Și m-au cunoscut dă când mă văzuse la 73 la Brașov și îndată mi-au zis: Sinior Vacarescule, dumn<eata> în Vienna? Cum au fostu cu putință a veni, aflându-te și conselier al prințipatului? (Ist Oth, f 16v)

Văcărescu notează tipul de postură: *am îngenucheat turceşte şi puindu-m<i> capul în pământ*, adverbul *turcește* marchează explicitarea comportamentului nonverbal, dar și selectarea conștientă a acestuia, deși interlocutorul este împăratul Iosif al II-lea, nu un reprezentant al aulei otomane. Văcărescu alege voluntar un tip de comportament adecvat sferei culturale din care provine și tipului de relație existent între țara sa și puterea otomană. Ambasadorul este surprins de gestul împăratului, care-l atinge, și de intervenția sa verbală: *zicându-m<i> că nu face trebuință dă această ţirimonie şi să mă arâdicu*. Văcărescu mai încearcă să realizeze un gest ritual al autoumilinței și al recunoașterii superiorității celuilalt, dar și acesta îi este refuzat: *vrând să-i sărut mâna, au tras-o*. Comportamentul împăratului relevă un alt ritual, specific curții vieneze (deci unei alte culturi), în care se preferă mijloacele verbale de marcare a deferenței (vezi formula de adresare, italienească – *Sinior* + numele de familie, dar și menționarea statutului interlocutorului – *conselier al prințipatului*).

Finalul interacțiunii cu împăratul conține doar o urare din partea acestuia și un gest ritual de autoumilință din partea celorlalți:

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

(7) Și mai stând / puțiintel ne-au zis: „Vă urezu bună călătorie”, și noi făcând mulțămita cu îngenucherea, s-au tras la gabinet. Și așa am eșitu dân lăuntru, căci nu poate eși nimeni dă la audiența dân gabinet, până nu să trage însuși întâiu. (Ist Oth, f 19-19v)

Se poate remarca dubla valoare a gestului: Văcărescu marchează valoarea de mulțumire („*făcând mulțămita* cu îngenucherea”), dar acesta este și ultimul element al audienței, având deci și valoare de salut. Văcărescu nu mai precizează tipul particular de gest (a îngenunchea după model oriental sau occidental), ci ordinea acțiunilor, necunoscută cititorilor săi, dar ilustrând ritualul curții imperiale habsburgice: „nu poate eși nimeni dă la audiența dân gabinet, până nu să trage însuși întâiu” (primul iese din cabinet împăratul, apoi cei care au fost primiți în audiență).

O dovadă a selectării voluntare a unui anumit ritual de salut în prezența împăratului este menționarea de către Văcărescu a modului său de relaționare cu ceilalți ambasadori prezenți la Viena, relaționare realizată după tiparul occidental:

(8) Și eu dă acolea *m-am dus pă la / toți ambașadorii dă i-am heretisit cu bileturi și întorcându-mă la gazdă să prânzescu au venit toți ambașadorii la mine dă m-au heretisit cu bileturi*. Monsiu Bretaliiu, ambașadorul Franției, ce era un om cu un dăosibit duh, în bilet mi-au făcut și chemare ca să merg în al treilea seară și la balul său, socotind că voiu ședea la Beciu și-*m<i> făcea mai multe țirimonii dăcât toți, pântru ca să arate cu aceasta dăosibită shesis către prea înnaltul devletu. Și eu mă purtam către dânsul ca cu un turcu și cerca mare plăcere*. (Ist Oth, f 14v-15)

În lipsa unei interacțiuni directe, salutarea unui ambasador se face prin intermediul unui mesaj scris (*i-am heretisit cu bileturi*), comportament care primește imediat același tip de răspuns (adoptare interculturală a unei practici și aplicarea ei față de reprezentanții culturii din care provine acea practică). Verbul *a heretisi* are ca prim sens „a saluta” (sensul primar al verbului grecesc χαιρετίζω), apoi „a felicita” (acest al doilea sens era încă în uz în secolul al XIX-lea) (DA s.v.; vezi și Gáldi 1939: 195). Este interesantă în acest fragment și relația cu ambasadorul francez, „monsiu Bretaliiu”; atențiile oferite lui Văcărescu – *și-m<i> făcea mai multe țirimonii dăcât toți*, sunt interpretate ca o modalitate de bună relaționare cu Poarta: „pântru *ca să arate cu aceasta dăosibită shesis către prea înnaltul devletu*” (shesis/schésis < σχέση, „raport”, „relație” – Gáldi 1939: 248), nu ca atitudine interpersonală. Văcărescu, la rândul său, alege să se raporteze la ambasadorul francez ca la un turc (marcându-și probabil prin gesturi ritualice inferioritatea), fiind conștient de efectul acestui comportament (se marchează efectul perlocuționar asupra țintei): „Și eu mă purtam către dânsul ca cu un turcu și *cerca mare plăcere*” (în această situație, nu se mai detaliază tipul de comportament, deci se poate vorbi despre o convenționalizare pentru emițător și destinatari a tipului de comportament).

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

Un personaj al lui Alecsandri comenta abilitatea românilor de a se adapta oricărui model cultural, împrumutând atât coordonatele verbale, cât și pe cele nonverbale (ușurința de adopție interculturală):

(9) În vremea turcilor ei purtau cealmale și *făceau temenale*, zicând *hojghioldum, safaghioldum*. Sub domnii greci ei își încărca capetele cu șlice și din *țelebimu* nu se scotea. Cine știe, de-or veni hinezii în țară, dacă ei nu s-or face mandarini și dacă nu s-or numi *Cing-ching-tung-fo*? (VA P, 78-79)

Saluturile *hojghioldum* („Bine-ai venit“, turc. *hoj gheldin*) și *safaghioldum* („Bine, bine-ai venit“, turc. *sefà geldin*) dublează gesturi (temenele) și elemente vestimentare (cealmale) turcești, succedate de moda grecească și formule de adresare grecești *țelebimu* („Boierul/domnul meu“). Adaptabilitatea sau mimetismul ar putea fi extinse, într-un scenariu ludic de tip fantezie, și asupra chinezilor (vestimentație și formule de adresare).

4. Observații finale

Pentru cultura română se poate observa disponibilitatea pentru „adopția” interculturală și posibilitatea de a discerne, în funcție de interlocutor, de relația cu acesta și de obiectivele celui care „performează”, tipul de practică interculturală preluată care este considerată adecvată. Din perspectivă sociopragmatică, gesturile sau postura pot fi indicatori specifici ai unui act care poate avea și realizări verbale, dar în unele momente istorice și în interacțiuni interculturale realizarea nonverbală pare a fi preferată. Perioada avută în vedere relevă influența modelului cultural oriental, în particular otoman, în care ritualul nonverbal joacă un rol extrem de important, asupra practicilor și mentalității românești din Principate.

Surse

GHEORGACHI – *Literatura românească de ceremonial: condica lui Gheorgachi, 1762*, studiu și text de Dan Simonescu, București, Fundația Regele Carol I, 1939.

ICD – Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, ediție îngrijită și prefață de Romul Munteanu, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1956.

Ist Oth – Ianache Văcărescu, *Istoria othomanicească,* ediție critică, studiu introductiv, note și glosar de Gabriel Ștrempel, București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2001.

L - *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, text integral, stabilit după manuscris, text stabilit, note și indici de Rodica Pandele Peligrad, prefață de Mircea Anghelescu, Iași, Polirom, 2015.

Neculce – Ioan Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Minerva, 1982.

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

RG - Radu Greceanu, *Începătura istoriii vieții luminatului și preacreștinului domnului Țărîi Rumînești, Io Costandin Brîncoveanu Basarab-voievod...* în *Cronicari munteni*, vol. II, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru literatură, 1961.

VA P – Vasile Alecsandri, *Opere*, vol. IV *Proză*, text ales și stabilit, note și variante de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, București, Editura Minerva, 1974.

Bibliografie

AUSTIN, J.L., 2003 (1962), *Cum să faci lucruri cu vorbe,* traducere de Sorana Corneanu, prefață de Vlad Alexandrescu, București: Editura Paralela 45.

BAX, Marcel, 2010, "Epistolary Presentation Rituals. Face-work, Politeness and Ritual Display in Early Modern Dutch Letter-Writing" în Jonathan Culpeper, Daniel Z. Kádár (eds.): *Historical (Im)politeness*, Bern: Peter Lang, pp. 37-86.

BAX, Marcel, 2011, "An evolutionary take on (im)politeness: Three broad developments in the marking out of socio-proxemic space", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), pp. 255–282.

BAX Marcel, Dániel Z. KÁDÁR, 2011, "The historical understanding of historical (im)politeness: Introductory notes", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), pp. 1–24.

BROWN, Penelope, Stephen C. LEVINSON, 1987, *Politeness: Some Universals in Language Usage,* Cambridge: Cambridge University Press.

CIOLAC, Marina, 2003, *La communication verbale*, București: Editura Universității din București.

CONSTANTINESCU, Mihaela Viorica, 2015a, „Observații asupra mărcilor comportamentale ale politeții la cronicari (sec. XVII-XVIII)" în Marius Sala, Maria Stanciu-Istrate, Nicoleta Petuhov (eds.), *Lucrările celui de-al cincilea simpozion internațional de lingvistică, București 27-28 septembrie 2013*, București: Enciclopedic Gold, pp. 763-776.

CONSTANTINESCU, Mihaela-Viorica. 2015b. *Principatele române între Orient și Occident: dinamica modelelor culturale ale politeții și impolitții în secolul al XIX-lea*, București: Editura Muzeul Național al Literaturii Române.

CULPEPER, Jonathan, Jane DEMMEN, 2011, "Nineteenth-century English politeness: Negative politeness, conventional indirect requests and the rise of the individual self", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), pp. 49–81.

Dicţionarul limbii române, Bucureşti: Librariile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913 ş.u. [DA].

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

GÁLDI, Ladislas, 1939, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapesta:Kir. M. Pàzmàny Péter Tudom ányegyetemi Görog Filológiai Intézet.
HELD, Gudrun, 2010, "Supplica la mia parvidade… Petitions in medieval society — a matter of ritualized or first reflexive politeness?", *Journal of Historical Pragmatics* 11:2 (2010), pp. 194–218.
HEESCHEN, V., W. SCHIEFFENHOEVEL, I. EIBL-EIBESFELD, 1980, "Requesting, giving and taking: The relationship between verbal and nonverbal behavior in the speech community of Eipo, Irian Jaya (West New Guinea)," în *The Relationship of Verbal and Nonverbal Communication*, M.R. Key (ed.), The Hague: Mouton. pp. 139-66.
JUCKER, Andreas H., 2008, "Historical Pragmatics", *Language and Linguistics Compass* 2.5, pp. 894-906.
JUCKER, Andreas H., 2010, "In curteisie was set ful muchel hir lest: Politeness in Middle English" în Jonathan Culpeper, Daniel Z. Kádár (eds.): *Historical (Im)politeness*, Bern: Peter Lang, pp. 175–200.
JUCKER, Andreas H., 2011, "Positive and negative face as descriptive categories in the history of English", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), pp. 178–197.
KÁDÁR, Daniel Z. (în curs de apariție), "Historical intercultural socio-pragmatics: A study on ritualisation". *Journal of Historical Pragmatics*.
KÁDÁR, Dániel Z., Michael Haugh, 2013, *Understanding politeness*, Cambridge: Cambridge University Press.
KOHNEN, Thomas, 2008, "Directives in Old English: Beyond politeness?" în Andreas H. Jucker, Irma Taavitsainen (eds.): *Speech Acts in the History of English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 27-44.
NEVALAINEN, Terttu, Helena RAUMOLIN-BRUNBERG, 1995, "Constraints on Politeness. The pragmatics of Address Formulae in Early English Correspondence" în Andreas H. Jucker (ed.): *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 541- 601.
PALANDER-COLLIN, Minna 2009. "Variation and change in patterns of self-reference in early English correspondence," *Historical Sociopragmatics*, pp. 260–285.
PAYRATÓ, Lluis, 2009, "Non-verbal Communication" în Jef Verschueren, Jan-Ola Östman (eds.), *Key Notions for Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 63-194.
SEARLE, John R., 1969, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
SLAMA-CAZACU, Tatiana, 1999, *Psiholingvistica*: *o știință a comunicării,* București: All.

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)

SPENCER, Herbert, 1878, « Etudes de sociologie : Le gouvernement cérémoniel: VI. Manières de s'adresser la parole», *Revue Philosophique de la France et de l'étranger*, T. 5 (ianuarie-iunie 1878), pp. 642-654.

TERKOURAFI, Marina, 2001, "The distinction between generalized and particularized implicatures and linguistic politeness" în Peter Kuhnlein, Hannes Rieser and Henk Zeevat (eds.): *Proceedings of the Fifth Workshop on the Formal Semantics and Pragmatics of Dialogue*, Bielefeld: Zif, pp. 174-188.

TERKOURAFI, Mariana, Daniel Z. KÁDÁR, în curs de apariție, "Convention and ritual" în Jonathan Culpeper, Michael Haugh, Daniel Z. Kádár (eds), *Handbook of Linguistic (Im)Politeness*, Londra: Palgrave.

WATTS, Richard J., 2003, *Politeness*, Cambridge: Cambridge University Press.

BDD-A24373 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:47 UTC)